

Sietske Waslander

Sietske Waslander is is hoogleraar sociologie aan de Tias Nimbas Business School te Tilburg, academic director van de Executive Master of Management in Education, lid van de Onderwijsraad. E-mail: s.waslander@tiasnimbas.edu.

Pieter Leenheer

Pieter Leenheer is sinds redacteur van De Nieuwe Meso. E-mail: pieter.leenheer@planet.nl.

Beelden van de media

Media, mediatisering en onderwijs

Terwijl de samenleving en maatschappelijke vraagstukken steeds complexer worden, zoeken we meer en meer onze toevlucht tot simpele logica's en formats. De media zitten middenin dat spanningsveld. Berichten in de media hebben betekenis voor de publieke beeldvorming over onderwijs, voor beleid en voor het onderwijs zelf. Hoe kunnen onderwijsinstellingen omgaan met de toenemende mediatisering? Kijken als konijntjes bij nacht in de naderende koplampen schiet in elk geval weinig op. Het thema verdient dringend nadere bezinning, volgens Sietske Waslander en Pieter Leenheer.

Najaar 2007. Scholieren gaan massaal de straat op. Grote foto's in de kranten. Op tv opent het nieuws met beelden van joelende scholieren, die al dan niet de confrontatie zoeken met politie en ME. In de dagen die volgen gaan nog meer scholieren de straat op, al weten ze soms zelf niet waarom en waarvoor ze eigenlijk demonstreren. Marja van Bijsterveldt, de staatssecretaris, spreekt er in een avondlijke talkshow publiekelijk schande van. Voor Sywert van Lienden, voorman van het LAKS, is het de start van een carrière als BN'er.

Rol van de media

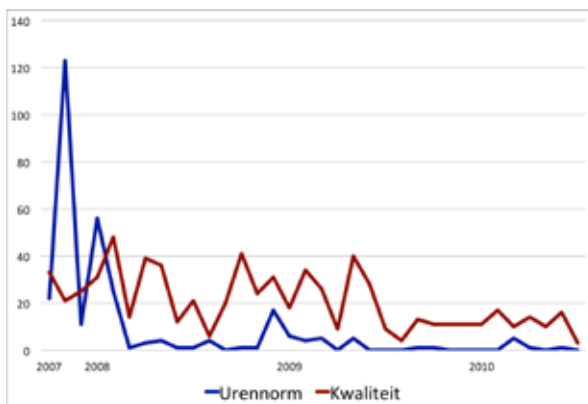
Wat zeggen deze gebeurtenissen ons over de rol van de media? Die vraag is al eerder door anderen gesteld en beantwoord (Bekkers e.a., 2008). Sommigen zien er een exemplarisch voorbeeld in van, zoals dat intussen heet, micro-mobilisatie. De protesten laten zien hoe snel jongeren zich via sociale media kunnen mobiliseren. Zo beschouwd waren de demonstraties een voorbode van Project X in Haren. Onderzoekers hangen er grote woorden aan, nieuwe tijdperken zijn in aantocht. Hier luidt

de bel voor de laatste ronde voor de 'oude media' en de schrijvende pers. Wat trouwens - voorlopig - niet zo blijkt te zijn. Je kunt er ook anders naar kijken. De scholie-

renprotesten zijn dan niet louter een fotogenieke, kortstondige gebeurtenis in het verleden, maar een uiting van structurele en doorgaande veranderingen waar ook de media deel van uitmaken.

De urennorm: landelijke dagbladen en tv

Figuur 1.
De urennorm in de landelijke dagbladen en op tv

Figuur 1 is ontleend aan een onderzoek waarin alles is verzameld wat er in een aantal landelijke dagbladen is verschenen en op tv is getoond over het voortgezet onderwijs (Waslander & van der Weide, 2009; Waslander e.a., 2011). De grafiek begint met een piek in de blauwe lijn, eind 2007. Dat is de aandacht in de media voor de scholierenprotesten naar aanleiding van de 1040-urennorm. Het dal dat er op volgt kondigt het kerstreces aan. Die eerste piek in media-aandacht wordt grotendeels veroorzaakt door de televisie. Scholieren op straat - blijkbaar een visueel sterk onderwerp. In de drie jaar dat we de media-uitingen over onderwijs in volle omvang volgden, had de tv voor geen ander onderwerp zo veel aandacht. Het ging ook niet ten koste van andere onderwijsthema's: in het jaar van de scholierenprotesten werd op tv bijna twee keer zoveel aandacht aan het onderwijs besteed als in andere jaren.

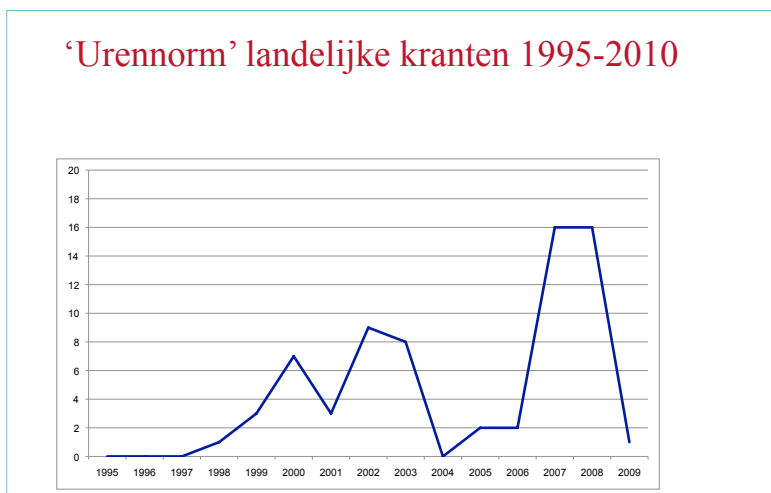
Het plaatje laat ook zien dat de aandacht groot, maar kortstondig is. Na het kerstreces van 2007 is er nog wat discussie in het parlement. Daarna haalt Marja van Bijsterveldt de angel effectief uit het debat met het instellen van een commissie. Zo

doen we dat in een land van consensus bouwen en compromissen sluiten. Aan het einde van 2009 komt die commissie, de commissie-Cornielje, met haar advies over de onderwijstijd. Dat advies krijgt wel enige aandacht, maar die staat in geen verhouding tot de ophef die er eerder is geweest. In 2010 komt het onderwerp nog even terug bij de parlementaire behandeling. Maar dan is het in de pers al nagenoeg onzichtbaar.

Onderwijskwaliteit

Hoe anders is het gesteld met de doorlopende media-aandacht voor de kwaliteit van het onderwijs (de rode lijn in figuur 1). Ook daar zijn pieken en dalen, maar de media golven hier mee op het ritme van de schoolvakanties. Als de scholen dicht zijn en de Kamer op reces, valt er over het onderwijs blijkbaar helemaal niets te melden.

De aandacht voor de scholierenprotesten heeft een aantal, zij het niet alle, kenmerken van een mediahype (Vasterman, 2004). Het nieuws versterkt zichzelf; media rapporteren over hoe andere media er over rapporteren; eerst schrijft en zegt

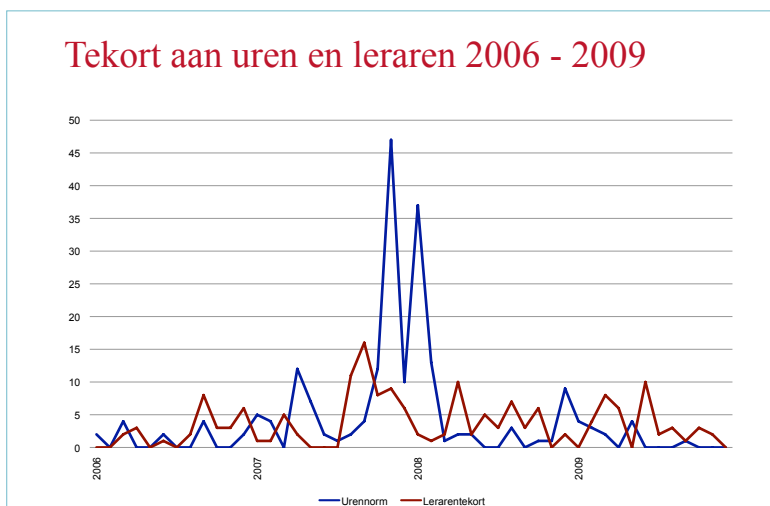
Figuur 2.
Urennorm in de landelijke dagbladen 1995-2010

bijna iedereen hetzelfde, daarna wordt er van alles en nog wat bij gehaald om het nieuws te duiden. En, misschien wel het belangrijkste, het nieuws heeft waarschijnlijk invloed op de gebeurtenissen die het verslaat. Zo is het maar de vraag hoeveel scholieren - na die eerste dag - de straat op waren gegaan als daar op tv niet zoveel aandacht voor was geweest.

Dat het ene medium het andere niet is, blijkt uit figuur 2 (Waslander & van der Weide, 2010). Anders dan op de tv is de urennorm in de kranten veel minder een hype. In drie landelijke kranten (de Volkskrant, NRC Handelsblad en Trouw) is de bredere thematiek rond lesuren vanaf eind jaren '90 een terugkerend onderwerp. De Inspectie van het Onderwijs constateert namelijk al vanaf 1995 dat het merendeel van de scholen voor voortgezet onderwijs niet voldoet aan de wettelijk verplichte lestijd. In de loop der jaren roosteren scholen meer lesuren in en wordt er bij ziekte ook vaker vervangen. Landelijk gezien stijgt het aantal uren dat scholen les geven gestaag in deze periode en daalt het aantal uren dat 'spontaan' uitvalt. Een

inhoudsanalyse van al deze krantenberichten leert dat de berichtgeving in de eerste periode - grofweg voor 2004 - nogal verschilt van die in de tweede periode (Waslander & van der Weide, 2010). In de eerste periode schrijven de kranten over lesuitval en koppelen dat onmiddellijk aan het lerarentekort. Het merendeel van de artikelen die gaan over lesuitval, gaan ook over het lerarentekort. In die berichtgeving is de overheid steeds nadrukkelijk in beeld, want die wordt gezien als de meest verantwoordelijke partij om het lerarentekort op te lossen. Het verhaal is tamelijk simpel: er is een lerarentekort, daarom hebben we lesuitval en de overheid moet er wat aan doen. Burgers en ouders van scholieren zijn het in die tijd roerend eens met die duiding. Wat er in de kranten staat, correspondeert met hoe de meerderheid van de burgers er over denkt.

In de tweede periode is het verhaal anders. Oftewel zoals dat tegenwoordig heet, het nieuws wordt in een ander frame gezet. Natuurlijk, de grote ophef volgt nadat de inspectie er voor de zoveelste keer op wijst dat scholen niet aan hun wettelijke plicht voldoen en de staatssecretaris zegt dat het nu me-

Figuur 3.
Tekort uren en leraren
2006-2009

nens is en dat er boetes komen. De eerste boetes worden uitgedeeld in september 2007, waarna scholen al improviserend oplossingen verzinnen, waardoor 'ophokuren' ontstaan en scholieren protesteren. Zeker. Dat is een verhaal. Maar het is niet het hele verhaal.

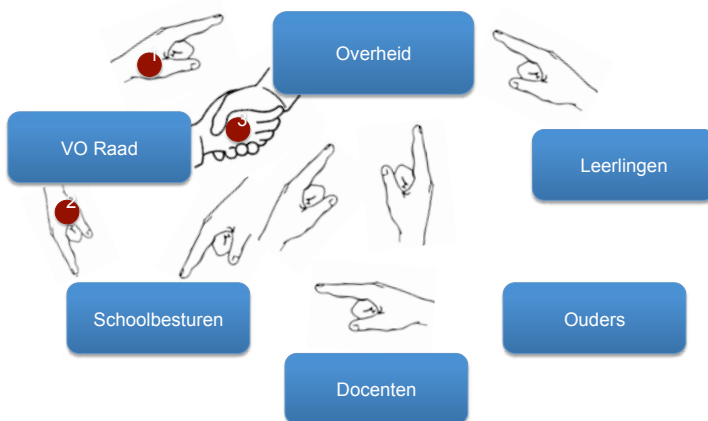
In die tweede periode wordt in de berichtgeving - op een enkele uitzondering na - geen enkele koppeling meer gemaakt tussen het tekort aan lesuren en het lerarentekort. Dat illustreert ook figuur 3. De aandacht in de media voor deze beide onderwerpen staat tamelijk los van elkaar. En dat terwijl het lerarentekort tot 2008 niet kleiner, maar juist groter wordt. Die ont koppeling tussen het thema lesuren en het thema lerarentekort geldt niet alleen voor wat er in de krant staat. Het weerspiegelt hoe burgers en ouders er over denken. Dat er in overheidskringen net zo over wordt gedacht, zien we weerspiegeld in de ont koppeling van verantwoordelijkheden: vanaf 2006 is de minister van OCW verantwoordelijk voor het lerarenbeleid, de staatssecretaris van OCW gaat over lesuitval en de urennorm.

Niet-toegewezen verantwoordelijkheden

Voor deze tweede periode hebben we nauwkeurig gekeken wie wat zegt in de betreffende kranten, in interviews, columns, ingezonden brieven en zo meer. Dat leidt tot de volgende reconstructie.

Het 'verhaal' in de kranten gaat vooral over de vraag: wie is er verantwoordelijk voor het probleem dat scholen te weinig uren les geven? Wie moet dit oplossen? Leerlingen en docenten wijzen naar de overheid. Ouders wijzen naar de schoolbesturen. Schoolbesturen pleiten zichzelf niet vrij, maar wijzen toch vooral naar de overheid. En de VO-raad, de sectororganisatie ... die zoekt positie. Eerst wijst de VO-raad naar de overheid. Vervolgens, sluit de VO-raad in een weekend een deal met de staatssecretaris waarin besloten ligt dat de schoolbesturen de hand in eigen boezem steken. Maar ... de VO-raad krijgt haar eigen achterban, de schoolbesturen niet mee en wordt door haar leden teruggefloten. Inmiddels is de staatssecretaris ook in een lastig parket beland. Waarop de VO-raad en de staatssecretaris het eens worden over een afkoelperiode. Dus een

Wie is verantwoordelijk?

Figuur 4.
Wie is verantwoordelijk?

onderzoek en natuurlijk een commissie. Wat hier gebeurt, is typerend voor onze tijd (Elchar-dus, 2002). Het laat zien dat de maatschappelijke ordening verandert. Organisaties die voorheen onder de vleugels van de overheid functioneerden, zijn op afstand gezet. Er is de laatste jaren niet voor niets zoveel aandacht geweest voor ziekenhuizen, woningcorporaties en onderwijsinstellingen. Dat staat niet op zichzelf. Het is onderdeel van een beweging die bestuurskundigen samenvatten met de kreet: van government naar governance. In goed Nederlands spreken we dan van horizontalisering of van meervoudig bestuur. De samenleving wordt complexer. Het toch al drukke middenveld raakt nog dichter bevolkt. In dat complexe krachtenveld is lang niet altijd duidelijk wie nu precies waarvoor verantwoordelijk is. Daardoor ontstaan meer 'niet-toegewezen verantwoordelijkheden'. Soms is er trouwens ook niet een aanwijsbaar iemand verantwoordelijk voor een probleem, omdat verschijnselen op macroniveau het onbedoelde resultaat zijn van ons aller gedrag, oftewel, de optelsom van micro-beslissingen, zoals het broeikas-effect of de file.

Medialogica

De media hebben in deze veranderende maatschappelijke ordening verschillende functies. En die functies verdragen zich soms slecht met elkaar. Zo zijn de media het platform om te zwartepieten met verantwoordelijkheden. De een wijst naar de ander, de ander naar een derde en de derde naar de een, net zolang tot de verantwoordelijkheid aan iemand blijft kleven. Het zoeken naar 'wie is verantwoordelijk' is als gezegd typerend voor deze tijd. Dat we die reconstructie konden maken op basis van artikelen in kranten illustreert de rol van de media daarbij. Media bieden een platform aan verschillende gezichtspunten en meningen. Dat is immers een primaire functie van de journalistiek. Maar daarbij blijft het niet. Media doen dat op een specifieke manier, volgens de logica van de media. In die medialogica is er meer aandacht voor kortduurende gebeurtenissen dan voor langdurige ontwikkelingen, meer voor persoonlijke verhalen dan

voor achterliggende structuren, meer voor heftige emoties dan voor matte waarheden, meer voor pakkende beelden dan voor complexe redeneringen. De medialogica bouwt voort op formats met helden, slachtoffers en daders. De logica van die formats is dat gevolgen een oorzaak hebben, dat problemen om een oplossing vragen en dat er iemand - een mens met een gezicht - verantwoordelijk is voor die oplossing.

Om het even heel zwart-wit neer te zetten: terwijl de samenleving en maatschappelijke vraagstukken steeds complexer worden, waarin het toedelen van verantwoordelijkheden lastiger en soms zelfs onmogelijk is, zoeken we meer en meer onze toevlucht tot simpele formats en een logica die daar slecht bij past. En de media zitten middenin dat spanningsveld.

Het is geen wonder dat de media, in de perceptie van mensen, heel belangrijk zijn. Het stereotype beeld is dat kranten en tv je kunnen maken en breken. Er zijn genoeg voorbeelden om dat stereotype beeld te laten voortbestaan. Een voorbeeld is de manier waarop lederwijs door een filmpje bij NOVA geassocieerd is geraakt met 'speeltuin', waarna er in de Tweede Kamer geen vraag is gesteld, geen commissievergadering verslagen, geen debat gevoerd, zonder dat ook daar de associatie tussen lederwijs en speeltuin is gelegd (Waslander, 2006). Zo krachtig kan beeldvorming zijn.

Mediatisering

De gevallen die we tot zover hebben aangehaald, worden vandaag de dag gerangschikt onder de noemer mediatisering. Nu is dat weliswaar een heel aantrekkelijke term, maar het is er wel eentje die onmiskenbaar nog op zoek is naar zijn precieze betekenis. Onderzoekers vullen de term nogal verschillend in. Een eerste ordening levert drie invalshoeken op (zie ook: Korthagen, 2011). Het eerste perspectief draait om de invloeden van de medialogica. Hoe de media omgingen met de scholierenprotesten kan hier als voorbeeld dienen.

Dat geeft direct ook een belangrijke nuancering: de tv is de krant niet, de ene mediologica is de andere niet. Scholieren die de straat op gaan, zijn zichtbaar. Dat is relatief eenvoudig. Maar alles wat voorafgaat aan blijvende schooluitval is veel moeilijker in beeld te brengen en krijgt dus ook veel minder aandacht, ook in de krant. Door de verwevenheid tussen pers en politiek besteedt het parlement vervolgens aan sommige onderwerpen veel meer aandacht dan aan andere onderwerpen. Die aandacht correspondeert natuurlijk lang niet altijd met het maatschappelijk belang van een onderwerp.

Een tweede perspectief legt de focus op de manier waarop mensen anticiperen op mediologica. Volgens sommige onderzoekers maken politici en bestuurders niet eerst hun beleid om het dan via de pers aan de man te brengen, maar wordt het beleid dat ze maken zelf al bepaald door de mediologica. De gedachte is dat als het niet te verkopen is en niet simpel uit te leggen is, er ook geen beleid komt. Of dat zo is en hoe je dat precies moet nagaan, weten we eerlijk gezegd nog niet zo goed (Schillemans, 2012).

Een derde perspectief stelt de vraag centraal welke effecten berichten in de media hebben op de publieke opinie en de agenda van het publieke debat (Waslander, 2010). In Scandinavië is interessant onderzoek gedaan naar de manier waarop kranten van verschillende signatuur - grofweg massamedia versus kwaliteitskranten - berichten over de uitkomsten van PISA en hoe de lezers van die betreffende kranten na verloop van tijd denken over de staat van het onderwijs (Fladmoe, 2011). Kort en goed komt het erop neer dat Scandinavische kranten verschillend schrijven over de uitkomsten van PISA. En dat de opvattingen van de lezers van die kranten corresponderen met die verschillen in berichtgeving: lezers van linkse kranten zijn sceptisch over PISA, lezers van rechtseren bladen zien er juist veel in. Wat nu precies oorzaak en gevolg is, is natuurlijk lastig te bepalen. Maar in dit onderzoek is daar een moedige poging toe gedaan en lijkt het er op dat de berichtgeving van invloed is op de opinies van lezers. Een

interessante vraag is: hoe zou dat in Nederland zijn? Zouden lezers van De Groene stelselmatig meer anti-PISA zijn dan lezers van Elsevier, terwijl Telegraaflezers er zelden of nooit over nadenken?

Wat nu?

Desgevraagd zullen veel bestuurders en schoolleiders opmerken dat zij (of in elk geval collega's) last hebben van mediatisering. De vraag is of dat feitelijke of gepercipieerde last is. Want lang niet alle nieuws in de krant is hijgerig (Schillemans, 2012). Aan de andere kant, de onderwijsjournalistiek in de geschreven pers (de audiovisuele media kennen nauwelijks een pendant daarvan) staat onder grote druk door krimpende lezersaantallen en een dito advertentiemarkt. Daardoor neemt de kans toe dat de spectaculaire, vermakelijke of anderszins aandachttrekkende berichten de beeldvorming over onderwijs gaan domineren, met mogelijk alle bijbehorende invloeden op beleidsmakers van dien. Toename van mediatisering zit dus - hoe je het wendt of keert - wel in het vat.

Hoe moeten onderwijsinstellingen zich daartegenover opstellen? Een reactie die wij nogal eens zien bij schoolleiders en bestuurders is nog het best te vergelijken met die van konijntjes die bij nacht als verlamd in de koplampen staren. Dat schiet niet op. Bij de uitreiking van de Prijs voor de Onderwijsjournalistiek 2009 hield een schoolleider een pleidooi voor het samen optrekken van journalisten en scholen. Hoe sympathiek dat voorstel ook klinkt, het is inherent problematisch omdat het raakt aan de kern van de journalistiek: onafhankelijke berichtgeving en analyse. In de praktijk van alledag zien we nog een andere reactie. Een toenemend aantal scholen - en hun belangenorganisaties - tracht zich te verweren met goed-nieuwsverhalen van PR-medewerkers. Vandaar dat er zo langzamerhand veel meer PR-functionarissen in het onderwijs werken dan er onderwijsjournalisten zijn. Maar hoe begrijpelijk die reactie ook is, op termijn vormen die verhalen geen nieuwsbron die door lezers of kijkers vertrouwd wordt.

De vraag is, wat dan wel?

Onderwijs zou zich moeten bezinnen op wat goede onderwijsjournalistiek is en zich zelfbewust, niet bang, durven blootstellen aan publiciteit. Is dat een vrome wens? Ongeveer dus zoals Rob Wijnberg in *De Nieuwsfabriek* een mooi, maar eigenlijk onhaalbaar beeld van de ideale krant schetst (Wijnberg, 2013).

Wij hebben het antwoord ook niet. Maar we vinden de vragen urgent genoeg om ze onder de aandacht te brengen. Immers, zonder bezinning doen we voor je het weet - onbewust en onbedoeld - allemaal mee aan het versterken van een medialogica waarin maar een heel klein deel van het verhaal wordt verteld van waar het bij onderwijs in essentie om gaat.

Dit artikel is gebaseerd op een causerie die Sietske Waslander en Pieter Leenheer schreven ter gelegenheid van de uitreiking van de Nationale Prijs voor de Onderwijsjournalistiek 2013. Die jaarlijkse prijs wordt sinds 2008 uitgereikt door de Stichting Stimulering Onderwijsjournalistiek. De prijs werd in 2013 gewonnen door Anja Vink voor haar verhaal 'Asschers Stille Revolutie' in *Vrij Nederland* van 13 juni 2012. Vorig jaar ging de prijs naar Jan Dijkema en José Hulsing van de *Leeuwarder Courant* voor de bijlage 'Social media' met bijbehorend videodagboek, d.d. 18 januari 2012. Meer over de Prijs en de Stichting is te vinden op www.onderwijsjournalistiek.nl.

Literatuur

- Bekkers, V., H. Beunders, A. Edwards & R. Moody (2008). *Het virtuele lont in het kruitvat. Welke rol spelen oude en nieuwe media in de micromobilisatie van burgers?* Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Fladmoe, A. (2011). *The Nature of Public Opinion on Education in Norway, Sweden and Finland. Measuring the Degree of Political Polarization at the Mass Level.* In: *Scandinavian Journal of Educational Research*, 56 (5) 457 – 479.
- Elchardus, M. (2002). *De Dramademocratie.* Tiel: Uitgeverij Lannoo.
- Korthagen, I. (2011). Media aandacht maakt het verschil: invloeden van mediatisering op het beleid in Gouda. In: *Bestuurswetenschappen*, 5.
- Schillemans, T. (2012). *Mediatization of the Public Services. How Organizations Adapt to News Media.* Frankfurt: Peter Lang.
- Vasterman, P. (2004). *Mediahype.* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Waslander, S. (2006). Van Polmanhuis tot polemiek: een inhoudsanalyse van het debat over 'het nieuwe leren' 1995-2005. In: *Dieten, H. van & W. Van der Geest. De waarde van Slash 21. Hengelo: Stichting Carmelcollege.*
- Waslander, S. & M. van der Weide (2009). *Politiek, Pers en Praktijk. Over de context waarin vo-scholen innoveren.* Utrecht: VO-Project
- Waslander, S. & M. van der Weide (2010). Scholierenprotest en de ironie van de autonome school. In: *Tijdschrift voor Sociologie*. 32 (3/4) 354 – 381.
- Waslander, S. (2010). Government, school autonomy and legitimacy. Why the Dutch Government is Adopting an Unprecedented Level of Interference with Independent Schools. In: *Journal of School Choice* 4 (1-19).
- Waslander, S., M. van der Weide & C. Pater (2011). *Het debat over onderwijskwaliteit. Politiek, Pers en Praktijk Deel II.* Utrecht: VO raad.
- Wijnberg, R. (2013). *De Nieuwsfabriek.* Amsterdam: De Bezige Bij